

Beata Bięnkowska ✦ Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza ✦ Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

Redakcja naukowa:
prof. dr hab. Piotr Kruszyński

**Wydanie trzecie
poprawione i uzupełnione**

Temida 2

Białystok 2004

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska – II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński – I; XIII; XIV; XXIV pkt 2 i 3

Cezary Kulesza – IV pkt 2; V–XII; XV–XVIII; XXIV pkt 1

Piotr Piszczek – XIX–XXIII; XXV

Dominika Stępińska–Duch – adjustacja i korekta naukowa

© Copyright by Temida 2
Białystok 2004

ISBN
83-89620-03-0

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-89620-03-0

Układ typograficzny,
opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

Korekta: Marian Suchożebrski

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk i oprawa:
Orthdruk, Sp. z o.o., Białystok, tel. (085) 742 25 17

STRONY PROCESOWE

1. Pojęcie, rodzaje i cechy stron procesowych

Przyjmując jako element definicji procesu karnego stosunki procesowe zawiązujące się między jego uczestnikami, należy podkreślić, iż stosunki takie – jako forma stosunku prawnego – nakładają na jego podmioty określone prawa i obowiązki. Źródłem praw i obowiązków jest z jednej strony prawo karne materialne zaś w przypadku orzekania o restytucji szkody wyrządzonej przestępstwem także prawo cywilne. Prawa te są przejawem uznania przez ustawodawcę interesów realizowanych przez określone podmioty procesu za interesy podlegające ochronie państwa – interesy prawne. W sferze procesu karnego gwarancją realizacji tych interesów prawnych jest przyznanie niektórym uczestnikom procesu karnego pewnych praw procesowych o charakterze podmiotowym – praw strony procesowej.

Kodeks postępowania karnego nie definiuje pojęcia strony procesowej, aczkolwiek wielokrotnie używa tego określenia. Definicję tę można wyprowadzić z istoty kontradyktoryjności procesu karnego, jako sporu uczestników tego procesu dążących do realizacji swoich interesów prawnych przed odpowiednim organem państwa.

Stroną procesową nazywamy uczestnika procesu – posiadającego interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu i wyposażonego w prawa procesowe służące jego realizacji.

Należy dodać, iż o ile interes prawny ma charakter interesu własnego podmiotu, to strona może go reprezentować w procesie karnym nie tylko osobiście, lecz także przez reprezentanta procesowego.

Koniecznym wydaje się łączenie w definicji strony procesowej interesu prawnego z prawami procesowymi służącymi jego realizacji. Przykładowo: w procesie angielskim pokrzywdzony zasadniczo pełni

na rozprawie rolę świadka, a nie strony procesowej, gdyż mimo zainteresowania w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o odpowiedzialności oskarżonego, pozbawiony jest uprawnień procesowych służących osiągnięciu tego celu. Zaspokojeniu jego interesu prawnego, np. w dziedzinie naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem służą tzw. nakazy restytucji orzekane z urzędu przez sądy. Jak się podkreśla w doktrynie amerykańskiej, pokrzywdzony nie ma zasadniczo wpływu na wysokość restytucji, która jest traktowana jako środek karny służący raczej rehabilitacji oskarżonego, niż zadośćuczynieniu ofierze przestępstwa.

Podobnie w procesie polskim pokrzywdzony może być zainteresowany w skazaniu oskarżonego, bądź otrzymaniu odszkodowania za szkody wyrządzone przestępstwem, lecz jeśli nie przystąpi do procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego lub powoda cywilnego, nie uzyskuje uprawnień strony procesowej na rozprawie głównej.

W tym kontekście należy zastanowić się nad dwoma problemami. Po pierwsze, czy strona procesowa może realizować swoje prawa wbrew woli organów państwa, bądź braku współpracy tych organów.

Po drugie, czy stroną procesową w procesie karnym konstituuje posiadanie odpowiednich praw procesowych, czy też fakt ich wykorzystywania.

Wypada więc wspomnieć, iż w dziedzinie prawoznawstwa doniosłość teoretyczną posiada ogólny problem: czy stosunek prawny stanowi jedynie wyraz woli państwa, czy też mamy tu do czynienia z kumulacją woli państwa z wolą uczestników stosunku prawnego. Problem wzajemnej relacji woli ogólnej i woli indywidualnej powstaje dwukrotnie: po pierwsze – przy powstaniu stosunku prawnego (w tym przypadku procesowego) i ustaleniu praw oraz obowiązków, zaś po drugie – przy konfrontacji realnego zachowania z prawami i obowiązkami, co w znacznej mierze można sprowadzić do realizacji praw i spełniania obowiązków. W tym kontekście prawo podmiotowe jest tym prawem, które stanowi strukturalny element istniejącego stosunku prawnego, jego realizację zaś zabezpiecza działanie mechanizmu prawnego. Istotą tego prawa stanowi fakt, że uprawniony – czyli strona procesowa może domagać się określonych działań bądź powstrzymywania się od tych działań także od organów procesowych. Stanowi

ona zabezpieczony przez ustawę sposób możliwego zachowania się osoby uprawnionej. Realizacja podmiotowego prawa uprawnionego powinna w pełni zależeć od jego uznania, gdyż prawo podmiotowe, które uprawniony powinien zrealizować, nie jest już prawem, lecz obowiązkiem. Dlatego też nie faktyczne wykorzystywanie uprawnień procesowych statuuje stronę procesu, lecz fakt ich posiadania.

Klasyycznym podziałem stron procesowych jest wyróżnianie **strony czynnej i strony biernej**.

Strona czynna to taka, która w ramach swoich uprawnień podejmuje bądź jest uprawniona do podjęcia w procesie karnym działań mających na celu przesądzenie o odpowiedzialności oskarżonego (karnej bądź cywilnej) zgodnie ze swoim interesem prawnym.

Strona bierna to taka, przeciwko której kierowane są te działania, bądź działania organów procesowych.

Do stron czynnych zaliczamy:

- oskarżycieli: publicznego, posiłkowego i prywatnego;
- powoda cywilnego;
- pokrzywdzonego.

Stroną bierną w procesie karnym jest oskarżony, który może bronić się w tym charakterze przed odpowiedzialnością karną, bądź cywilną.

Na gruncie obecnego kodeksu postępowania karnego możliwym wydaje się postawienie dość kontrowersyjnej tezy, iż obie te strony nie muszą być stronami przeciwstawnymi. Przykładowo: pokrzywdzony może w postępowaniu przygotowawczym podejmować działania na korzyść oskarżonego (który wówczas posiada status podejrzanego), np. wycofując wniosek o ściganie bądź wyrażając zgodę na warunkowe umorzenie postępowania karnego wob. uwagę można odnieść do oskarżyciela posiłkowego prywatnego, bądź powoda cywilnego, np. w sytuacji, gdyby realizacja prawnokarnej odpowiedzialności oskarżonego mogła zagrozić ich interesom prawnym w zakresie restytucji szkód wyrządzonych przestępstwem. W takich przypadkach mogłaby zaistnieć zbieżność interesów prawnych czynnej i biernej strony procesowej.

Pewnego wyjaśnienia wymaga także objęcie definicją czynnej strony procesowej nie tylko podmiotów „działających”, lecz także uprawnionych do podejmowania działań mających na celu przesądzenie o odpowiedzialności karnej bądź cywilnej oskarżonego. W ten sposób zakresem tej definicji obejmuje się także pokrzywdzonego, który nie wykonuje przyznanych mu praw aktywnej strony procesowej. Założenie to jest prawidłowe z następujących powodów:

- po pierwsze: pokrzywdzony generalnie nie może być bierną stroną procesową, gdyż proces karny nie może toczyć się przeciwko niemu. Wyjątkiem jest tu instytucja tzw. oskarżeń wzajemnych w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 497 kpk.);
- po drugie: założenie takie koresponduje z określoną powyżej ogólną definicją strony procesowej, z której wynika, iż samo przyznanie określonych praw procesowych – nie zaś ich wykonywanie – czyni z określonego podmiotu stronę procesową, a nie fakt ich wykorzystywania;
- po trzecie: w postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony staje się stroną procesową na mocy ustawy (art. 299 § 1 kpk.), a nie – jak w przypadku postępowania sądowego – wskutek oświadczenia złożonego przez osobę uprawnioną przed sądem orzekającym w danej sprawie.

W literaturze przedmiotu spotyka się także podział na **strony zastępcze i strony nowe**. Oba określenia dotyczą podmiotów, które na mocy ustawy mogą przejąć uprawnienia pokrzywdzonego w razie jego śmierci, zaś kryterium ich rozróżnienia jest moment tej śmierci.

Z zastępczą stroną procesową mamy do czynienia, jeśli pokrzywdzony umiera przed wszczęciem procesu karnego i wówczas jego prawa mogą wykonywać osoby najbliższe, określone w art. 52 § 1 kpk.: współmałżonek, krewni w linii prostej, rodzeństwo oraz osoba przysposabiająca i przysposobiona, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia – prokurator, działając z urzędu.

Z nową stroną procesową mamy do czynienia, jeśli w miejsce zmarłego pokrzywdzonego, który uzyskał status strony w postępowaniu sądowym (jako oskarżyciel posiłkowy, prywatny bądź powód cywilny) występują osoby wymienione w art. 52 § 1 kpk. Każda z nich

staje się nową, pełnoprawną stroną procesową realizującą w procesie karnym swoje własne interesy prawne.

Za ważną gwarancję realizacji praw zastępczych i nowych stron procesowych należy uznać przepis art. 52 § 2 kpk. stanowiący, iż w wypadku, gdy organ prowadzący postępowanie dysponuje informacją o istnieniu osób najbliższych dla pokrzywdzonego, powinien pouczyć o przysługujących uprawnieniach co najmniej jedną z nich.

Wyróżnić można także¹ szczególne strony procesowe, przewidziane nie w kodeksie postępowania karnego, lecz ustawach szczególnych takich jak: ustawa z dnia 10. września 1999 r. kodeks karny skarbowy (Dz.U. nr 83, poz. 930 z późn. zm) dalej powoływana jako kks., kodeksie karnym czy ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. nr 35 z 1982 r. Poz. 228 z późn. zmianami).

Należy do nich:

a) **osoba odpowiedzialna posiłkowo**, czyli osoba fizyczna, prawna lub jednostka organizacyjna nie posiadająca osobowości prawnej, która:

- odniosła korzyść majątkową z przestępstwa popełnionego przez sprawcę działającego w jej imieniu lub interesie. W przypadku skazania sprawcy za to przestępstwo sąd zobowiązuje bezprawnie wzbogacony podmiot do zwrotu korzyści majątkowej w całości na rzecz Skarbu Państwa, chyba że korzyść ta podlega zwrotowi innemu podmiotowi (art. 52 kk.). Orzeczenie o zwrocie korzyści następuje na wniosek prokuratora (art. 416 pkp.);
- odniosła bądź mogła odnieść jakąkolwiek korzyść majątkową z przestępstwa skarbowego, jeśli skazany za nie sprawca załatwiał jej sprawy jako pełnomocnik, zarządca, pracownik lub w jakimkolwiek innym charakterze. Podmiot taki może być posiłkowo odpowiedzialny za uiszczenie w całości lub części grzywny wymierzonej sprawcy i kosztów postępowania (art. 24 § 1 kks.). Przepis ten stosuje się odpowiednio do ściągnięcia równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów (art. 24 § 2 kks.). Niezależnie od nałożenia odpowiedzialności posiłkowej sąd zobowiązuje podmiot, który uzyskał korzyść majątkową, do jej zwrotu w całości lub w części na rzecz Skarbu Państwa, lub jednostki samorządu terytorialnego, chyba że chodzi o korzyść

majątkową podlegającą zwrotowi na rzecz innego podmiotu (art. 24 § 5 kks.). Warunkiem pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej i zobowiązania do zwrotu korzyści jest wezwanie go przez organ prowadzący postępowanie przygotowawcze, bądź orzekający do udziału w sprawie w tym właśnie charakterze (art. 124 § 2 kks.).

b) **interwenient**, czyli osoba trzecia (nie będąca podejrzanym ani oskarżonym) zgłaszająca roszczenia do przedmiotów przestępstwa skarbowego podlegających przepadkowi (art. 53 § 41 kks.). Uprawnienie takie przysługuje także osobie odpowiedzialnej posiłkowo.

Interwencja może być zgłoszona (pisemnie lub ustnie do protokołu) do chwili rozpoczęcia przewodu sądowego w pierwszej instancji (art. 126 § 1 kks.).

Zarówno podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej jak i interwenient mogą ustanowić pełnomocnika, którym może być adwokat lub radca prawny (art. 123 § 1 kks.). Kks. stanowi, iż do podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej oraz jego pełnomocnika stosuje się odpowiednio przepisy kpk. dotyczące podejrzanego, oskarżonego i obrońcy wymienione enumeratywnie w art. 125 § 1 kks. Natomiast przepisy kpk. odnoszące się do interwenienta (który nie może być przesłuchiwany w charakterze świadka) i jego pełnomocnika wyczerpująco wylicza art. 128 § 1 kks.

Jeśli chodzi o postępowanie karne toczące się w trybie kpk., to osoba odpowiedzialna posiłkowo jest przesłuchiwana w charakterze świadka, aczkolwiek może odmówić zeznań (art. 416 § 3 kpk.). Stosuje się do niej niektóre przepisy odnoszące się do oskarżonego (art. 416 § 4 kpk.). Może także zaskarżać orzeczenie (art. 425 kpk.).

Warto dodać, że nowelizacja kpk. z 10.01.2003 r. zwiększyła uprawnienia osoby odpowiedzialnej posiłkowo, przyznając jej m.in. prawo do zaznajamiania się z aktami sprawy (art. 156 § 1), składania wniosków dowodowych (art. 167), zadawania pytań w czasie przesłuchania (art. 171 § 2, art. 370), a także przemawiania po zamknięciu przewodu sądowego (art. 406 kpk.).

c) **rodzice lub opiekun nieletniego** (art. 30 § 1 ust. 2 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich), których wstąpienie do postępo-

wania nie zależy od decyzji sądu rodzinnego. Przysługują im w tym postępowaniu niektóre prawa strony, jak: przeglądanie akt i sporządzanie odpisów (w postępowaniu wyjaśniającym, jedynie za zgodą sędziego), informacji o wszczęciu lub zakończeniu postępowania oraz prawo składania środków odwoławczych. Rodzice i opiekunowie, jako strony w procesie, działają w swoim własnym imieniu; nie muszą działać na rzecz nieletniego i skutki ich działań mogą jego nie dotyczyć. Ich uprawnienia i obowiązki procesowe mają charakter samoistny, gdyż wynikają z samego faktu pokrewieństwa lub opieki.

Przy analizowaniu problematyki stron procesowych istotne jest rozróżnienie pomiędzy **zdolnością procesową** a **legitymacją procesową**.

Strona procesowa musi mieć **zdolność procesową**, tj. zagwarantowaną prawem możliwość stania się podmiotem stosunku procesowego. Zdolność taka ma charakter ogólny, abstrakcyjny, gdyż nie dotyczy konkretnego postępowania karnego. Nie jest ona tożsama z możliwością osobistego działania w procesie, czyli **zdolnością do działań procesowych**, gdyż stanowi pojęcie szersze. Przykładowo: osoba prawna posiada zdolność procesową do bycia pokrzywdzonym w procesie, jednakże czynności procesowych dokonuje organ uprawniony do działania w jej imieniu (art. 51 § 1 kpk.).

Zdolność procesowa może być **czynna** lub **bierna**, co należy wiązać z opisanym wcześniej podziałem stron procesowych.

Czynną zdolność procesową posiadają wszystkie osoby fizyczne (bez względu na wiek), a także osoby prawne, instytucje państwowe i społeczne, choćby nie miały osobowości prawnej. Jednakże prawa osób innych niż osoby fizyczne wykonują organy uprawnione do działania w ich imieniu (zdolność do czynności procesowych), a w przypadku osób małoletnich bądź ubezwłasnowolnionych – przedstawiciel ustawowy lub opiekun faktyczny.

Zdolność procesową bierną, czyli możność bycia oskarżonym w procesie posiadają tylko osoby fizyczne, które ukończyły 13. lat. W przypadku, gdy osoby wiek taki osiągnęły, a nie ukończyły 17. lat postępowanie wobec nich o czyny karalne toczy się zgodnie z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 1 § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich).

Jednakże art. 10 § 2 kk. stanowi, iż nieletni, który po ukończeniu 15. lat dopuszcza się zbrodni, albo określonych w tym przepisie występków przeciwko życiu, zdrowiu, bezpieczeństwu powszechnemu, bądź kradzieży pojazdu z użyciem przemocy i innych przestępstw wymienionych enumeratywnie w tym przepisie może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie.